

UDK: 94(497.6 Livno):355.4]”1942”
 355.48(497.6 Livno)”1942”
 Izvorni znanstveni članak
 Primljeno: 3. 9. 2008.
 Prihvaćeno: 22. 9. 2008.

“Livno mora pasti”: borbe dijelova V. ustaškog stajaćeg zdruga s II. proleterskom divizijom za Livno u prosincu 1942. godine

DAVOR MARIJAN

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Na temelju dokumenata i literature autor raščlanjuje borbe za Livno u prosincu 1942. između partizana i ustaša. Naredbu za napad partizanski Vrhovni štab dao je 25. studenog 1942., a partizanska II. proleterska divizija zauzela ga je 15. prosinca 1942. Partizani su bili gotovo tri puta brojniji i s boljim naoružanjem. Ustaše su bile u prednosti jer su se branile u relativno utvrđenome naseljenom mjestu. Borbe su pokazale da su partizani bili bolje organizirani i spremniji za veće žrtve od ustaša koji su branili grad. Tijekom borbi stradao je veći broj civila, a nakon osvajanja grada partizani su bez opravdanog razloga strijeljali dio civila iz hrvatskih sela koji su se sklonili u grad.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, Livno, partizani, ustaše, ratni zločin

Zaposjedanje Livna 5. kolovoza 1942. bio je najveći vojni uspjeh skupine partizanskih proleterskih brigada tijekom njihova pohoda na zapad u ljeto 1942. godine.¹ U vlasti partizana Livno je bilo do 23. listopada 1942. kada su ga zauzele ustaše i Talijani. Dvadesetak dana kasnije talijanska posada je napustila Livno.² Od tada je Livno bilo u nadležnosti vlasti i oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske. Ingerencija kotarske vlasti sezala je do granice hrvatskih sela sa srpskim selima u donjem Livanjskom polju i to samo danju. Noć je bila dio dana u kojoj su partizani, osim Livna i nekoliko okolnih sela, imali prevlast u cijelom kotaru.³ U vojno-teritorijalnom pogledu Livno je bilo u zoni djelovanja V. ustaškoga stajaćega djelatnoga zdruga poznatijeg kao Bobanova Crna

¹ Davor MARIJAN, *Borbe za Kupres 1942.*, AGM, Zagreb, 1999., 79.-84.

² Arhiv Hercegovine, Zbirka ustaških dokumenata (dalje AH, ZUD): Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Op. br. 4023/taj. od 14. 12. 1942., Obća bojna relacija za mjesec listopad 1942. objavljena u *Zborniku dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IV, knjiga 7, Vojnoistorijski institut Jugoslavenske narodne armije (dalje VIII JNA), Beograd, 1953., 487.-491. (dalje *Zbornik*, tom/knjiga, stranice); AH, ZUD: Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Op. br. 4037/taj. od 15. 12. 1942., Obća bojna relacija za mjesec studeni 1942. Objavljena u *Zborniku*, IV/8, VII JNA, Beograd 1954., 571.-575.

³ To je srž kazivanja koje sam godinama slušao po livanjskim selima. Usp. propagandistički prikaz u Rafaela BRČIĆA, Mile BOGOVCA, *Livanjski kraj u revolucionarnom radničkom pokretu i narodnooslobodilačkoj borbi*, “Oslobođenje”, Sarajevo (bez godine izdanja), 257.-258., kao i mnogo realniji zapis Ljubodraga ĐURIĆA, *Ratni dnevnik*, VIZ, Beograd 1966., 66.

legija, po imenu svog zapovjednika bojnika Rafaela – Ranka Bobana. Zdrug je osnovan krajem listopada 1942., a operativno je djelovao u kotarevima: Jajce, Bugojno, Kupres, Duvno i Livno.⁴ Livno je bilo posadno mjesto VII. ustaške bojne koja se ograničila na držanje grada bez operativnog djelovanja u široj okolici. Bojna se sastojala od prateće i četiri satnije, a operativno joj je bila podređena i 3. satnija XX. ustaške stajaće djelatne bojne. Zapovjednik bojne bio je satnik Krunoslav Lovinčić.⁵ Prema podacima od 22. studenog 1942., bojna je imala 736 ustaša. Bila je naoružana brzometnim puškama, a od automatskog oružja imala je 42 strojopuške i četiri teške strojnice.⁶ Zbog povlačenja Talijana i nazočnosti jačih partizanskih snaga u susjednim područjima ustaški pukovnik Jure Francetić, zapovjednik stajaćih zdrugova, naredio je 24. studenog 1942. da se Livno pojača svim naoružanim dijelovima Obrambenog zdruga Jasenovac koji su bili u Hercegovini osim 3. satnije III. bojne ovog zdruga koja je bila u Prozoru.⁷ Međutim, prema pregledu razmještaja postrojbi stajaće Ustaške vojnice od 1. prosinca 1942. u Livnu je bila, ili je trebala doći iz Prozora upravo 3. satnija III. bojne Obrambenog zdruga Jasenovac. Za njezin odlazak u Livno nalog je izdan 28. studenog 1942. godine. Najbliža posadna mjesta V. ustaškog zdruga bila su u Šuici i Tomislavgradu, u kojima su bile po dvije satnije XXVI. ustaške bojne.⁸

Prema partizanskoj vojno-teritorijalnoj podjeli Livno je bilo područje djelovanja 4. operativne zone Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske (NOV i PO). Ova zona je u ljeto 1942. odigrala značajnu ulogu u uključivanju Dalmatinaca, posebice Hrvata u manevarski dio partizanske vojne organizacije. Krajem studenog zona je po pitanju zapovijedanja podređenim snagama bila u prilično nejasnom položaju u odnosu na Vrhovni štab Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (NOV i POJ). U zoni nije bilo mnogo partizana, osim novoosnovane 3. dalmatinske brigade, bilo je tek nekoliko manjih postrojbi ranga čete, bataljuna i odreda.⁹ Nakon povlačenja iz Livna partizani su 4. studenog zauzeli Bihać, a zatim su dio snaga

⁴ *Zbornik*, IV/35, 307.-308., napomena 3.

⁵ Arhiv Historijskog muzeja Bosne i Hercegovine, grada Ustaške nadzorne služne Nezavisne Države Hrvatske (dalje AHMBiH, UNS NDH): Obći odjel Stožera V. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruga, Br. 14 od 22. 11. 1942., Udjelba častnika; *Zbornik*, II/6, 444.-446.: Vrhovni štab NOP i DVJ od 25. 11. 1942.

⁶ Hrvatski državni arhiv, zbirka mikrofilмова, Vojnoistorijski institut Vojske Srbije, mikrofilm D-2372, snimak 390.-391. (dalje HDA, mf D-2372, sn. 390.-391.): Obći odjel Stožera V. stajaćeg djelatnog zdruga, Br. 13 od 22. 11. 1942., Izkaz stališa.

⁷ HDA, mf D-2372., sn. 448.: Zapovjednik Stajaćih zdrugova od 24. 11. 1942.; AHMBiH, UNS NDH: Obći odjel Stožera V. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruga, Br. 14 od 22. 11. 1942., Udjelba častnika.

⁸ AH, ZUD: Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Op. br. 4037/taj. od 15. 12. 1942., Obća bojna relacija za mjesec studeni 1942.; HDA, mf D-2372., sn. 409.-417.: Pothvatni i izobrazbeni odjel Zapovjedništva Ustaške vojnice, Pod. br. 3125/taj. od 1. 12. 1942., Izkaz.

⁹ *Zbornik dokumenata Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split 1983., knjiga 4, (dalje *NOB u Dalmaciji 1941-1945*), knjiga 4, 199.-206.: Štab IV. operativne zone od 14. 11. 1942.

usmjerili prema središnjoj Bosni i dolini Vrbasa gdje su 26. studenog postigli veliki uspjeh zauzimanjem Jajca.¹⁰

Početak studenog 1942. Vrhovni štab NOV i POJ počeo je proces osnivanja većih partizanskih postrojbi koje je u skladu sa svojom terminologijom nazvao divizijama. Od 2. proleterske, 4. crnogorske i 2. dalmatinske brigade formirana je II. proleterska divizija. Uz navedene brigade divizija je imala Štab i nekoliko manjih prištabnih postrojba. U vrijeme osnivanja imala je 3280 partizana.¹¹ Zapovjednik divizije bio je Peko Dapčević, a politički komesar Mitar Bakić. Druga proleterska i Četvrta crnogorska brigada formirane su u ožujku, odnosno svibnju 1942. za razliku od 2. dalmatinske brigade koja je formirana početkom listopada 1942. Prve dvije brigade su po partizanskim mjerilima bile elita s ljudstvom koje je za sobom imalo solidan ratni put, a time i bojno iskustvo. Druga dalmatinska brigada bila je postrojba čiji je ratni put tek počinjao i nije bila sposobna za zahtjevnije borbe. Zapovjednik 2. proleterske bio je Ljubodrag Đurić, a politički komesar Aleksa Dejović; zapovjednik 4. crnogorske bio je Radovan Vukanović, a politički komesar Milo Jovićeović; zapovjednik 2. dalmatinske bio je Ljubo Vučković, a politički komesar Ante Jurlin Marko.¹² Nakon osnivanja diviziji je dodijeljeno operativno područje u kotarevima Bosansko Grahovo, Knin i Sinj.¹³

Na dodijeljenom području divizija nije postigla značajnije uspjehe, a i sama je tražila promjenu operativnog područja.¹⁴ Od Vrhovnog štaba NOV i POJ divizija je 25. studenog 1942. dobila zapovijed da se odmah prebaci na livanjsko područje i zauzme Livno. Uporišne točke za početak napada bila su srpska sela u zapadnom dijelu Livanjskog polja u kojima je trebalo naći smještaj i hranu. Za zauzimanje Livna divizija je imala na raspolaganju dvije od tri svoje brigade: 2. proletersku i 2. dalmatinsku brigadu, kao i dva bataljuna III. udarne divizije koji su bili na području Glamoča. S 4. crnogorskom brigadom Vrhovni štab je namjeravao blokirati Bosansko Grahovo. Ovakva odluka Vrhovnog štaba temeljila se na informacijama da posada Livna ima oko "500-600 ustaša, većinom mladih boraca" koji ne provode "nikakvu aktivnost prema našim jedinicama". Držano je da ustaše nemaju ni topništva. Snage u široj okolici Livna, selu Šuici i prijevoju Borova Glava između Livna i Šuice, Vrhovni štab je procijenio na jačinu satnije, što je bila polovica stvarnog stanja. Osim zauzimanja Livna, divizija je bila dužna i spriječiti mobilizaciju hrvatskog stanovništva u postrojbe oružanih snaga NDH. "Seosko stanovništvo u zapadnom delu Livanjskog Polja nama je potpuno naklonjeno", naglasio je vrhovni zapovjednik NOV i POJ, pa "čak i ona sela koja su ranije bila ustaški raspoložena sada pri-

¹⁰ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941 - 1945*, Vojnoistorijski institut, Beograd 1963., 290., 350.

¹¹ Nikola ANIĆ, Sekula JOKSIMOVIĆ, Mirko GUTIĆ, *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije*, VII, Beograd 1982., 782.-783.

¹² Jovo VUKOTIĆ, *Druga proleterska divizija*, VIZ, Beograd, 1972., 14.-17., 513.-517.; *NOB u Dalmaciji*, knjiga 4, 197.-199.: Štab II. proleterske udarne divizije od 24. 11. 1942.

¹³ *Zbornik*, II/6, 342.-345.: Vrhovni štab NOP i DVJ od 5. 11. 1942.

¹⁴ *NOB u Dalmaciji*, knjiga 4, 197.-199.: Štab II. proleterske udarne divizije od 24. 11. 1942.

laze nama i šalju našim jedinicama namirnice koje su sami prikupili dobrovoljnim priložima". Stoga "vi trebate sa seljacima u Livanjskom Polju postupati oprezno i pokazati se kao pravi narodni oslobodioci i zaštitnici". Za sam napad Vrhovni štab je sugerirao da se izvrši "noću u vidu prepada", s tim da prije napada presjeku sve veze Livna s okolnim garnizonima u Šuici, Tomislavgradu i Sinju. Za zatvaranje prometnice Livno – Sinj na prijevoju Vaganj predložen je Dinarski partizanski bataljun koji je tada bio na Vještića Gori. Ne sumnjajući u uspjeh zadaće, Vrhovni štab je predložio da divizija "jednovremeno pri likvidaciji Livna očisti i Šujicu" i na taj način presječe prometnicu Kupres – Duvno. Divizija je obaviještena i da postoji mogućnost pojačanja s jednom do dvije haubice.¹⁵

Iako je Vrhovni štab NOV i POJ očekivao da će II. proleterska divizija do 29. studenog 1942. zauzeti Livno, to se nije dogodilo. Nakon prikupljanja podataka i procjene stanja, Štab II. proleterske divizije je na večer 28. studenog obavijestio Vrhovni štab da je posada Livna trostruko jača nego što je držao Vrhovni štab, te da se u dobro utvrđenom i bunkerima opasanim gradom nalazi oko 1500 ustaša naoružanih topništvom. Štab divizije je ocijenio da sa snagama koje ima na raspolaganju ne može izvršiti zadaću i da samo cjelokupna divizija, uz potporu haubica koje su očekivane od Vrhovnog štaba, može zauzeti Livno. Stoga je od Vrhovnog štaba zatražio povratak 4. crnogorske brigade u sastav divizije.¹⁶

Vrhovni štab je prihvatio zahtjev II. proleterske divizije i odlučio da se 4. crnogorska brigada prikupi i prebaci na područje Glamoča radi ulaska u sastav matične divizije. Dvije haubice s 350 granata, poslugom i zapregom, uzete od I. proleterske i III. udarne divizije, 2. prosinca 1942. su stigle u Glamoč u sastav II. proleterske divizije.¹⁷ Štabu II. proleterske divizije iz Vrhovnog štaba skrenuta je pažnja da topnici nisu sposobni za posredno ciljanje te da pri izvođenju napada oruđa postave u blizinu grada i izravno ciljaju. "U protivnom utrošićete veliku količinu municije, a rezultati će biti ništavni".¹⁸

Prema zapovijedi Štaba divizije II. proleterska brigada je 28. studenog s područja Tičeva i Peulja stigla u područje sela Bastasi – Vrbica. Dan kasnije iz sela Kijeva u Livanjsko polje stigla je Druga dalmatinska brigada i razmjestila se s druge strane polja u području sela Crni Lug – Sajkovići.¹⁹ Dok je II. proleterska divizija prestrojavala glavninu snaga za napad na Livno sjeverno od nje III. udarna divizija postigla je veliki uspjeh zauzevši Jajce. Ona se 1. prosin-

¹⁵ Zbornik, II/6, 444.-446.: Vrhovni štab NOP i DVJ od 25. 11. 1942.

¹⁶ Zbornik, II/6, 456.-459.: Pomoćnik načelnika Vrhovnog štaba NOP i POJ od 27. 11. 1942.; J. VUKOTIĆ, *Druga proleterska divizija*, 1972., 37.-38.

¹⁷ Zbornik, II/6, 456.-459.: Pomoćnik načelnika Vrhovnog štaba NOP i POJ od 27. 11. 1942.; Zbornik, II/6, 478.: Pomoćnik načelnika VŠ NOP i DVJ od 29. 11. 1942.; Zbornik, II/6, 479.: Pomoćnik načelnika VŠ NOP i DVJ od 29. 11. 1942.; J. VUKOTIĆ, *Druga proleterska divizija*, 38.

¹⁸ Zbornik, II/6, 477.: Pomoćnik načelnika VŠ NOP i POJ od 29. 11. 1942.

¹⁹ Sredoje UROŠEVIĆ, *Druga proleterska brigada: ratovanje i ratnici*, Poslovna politika, Beograd 1988., 175.; *NOB u Dalmaciji 1941-1945*, knjiga 4, 361.-372.: Izvod iz operativnog dnevnika II. dalmatinske brigade.

ca na smjeru prema Donjem Vakufu sukobila s njemačkim i domobranskim snagama koje su nastojale vratiti Jajce. Dva bataljuna koja su bila u području Glamoča postali su iznimno važni diviziji. Stoga je Vrhovni štab 2. prosinca brzglasno naredio Štabu II. proleTERSKE divizije da odmah pošalje dva bataljuna III. udarne divizije u njezin sastav. Važna je postala i zadaća II. proleTERSKE divizije koja je napadom na Livno trebala olakšati položaj III. udarne divizije. Štabu II. proleTERSKE divizije naređeno je da ne oklijeva u izvršenju postavljene zadaće i da ne smije "dopustiti neprijatelju da se pribere i počesno obračunava sa našim snagama".²⁰ Zbog kašnjenja 4. crnogorske brigade Štab II. proleTERSKE divizije je 2. prosinca naredio 2. proleTERSKOJ brigadi da smijeni bataljune III. udarne divizije radi njihova povratka u sastav svoje divizije. Po ovoj naredbi 2. proleTERSKA brigada se 2. prosinca iz sela Sajkovići i Bastasi prebacila dublje u Livanjsko polje u hrvatska sela Strupnić, Lusnić i Ljubunčić. Tako se približila Livnu na oko 15 kilometara. Dan kasnije dva bataljuna su poslana u Glamočko polje u sela Dragnić i Dolac, a jedan je pridodan 2. dalmatinskoj brigadi zbog čega je prebačen u selo Odžak na drugoj strani Livanjskog polja. Sa Štabom brigade ostao je samo jedan bataljun.²¹ Istog se dana 2. dalmatinska brigada premjestila iz sela Sajkovića na područje sela Lištani – Odžak – Čajić gdje se pripremala za napad na Livno. Jedan bataljun je 4. prosinca zauzeo prijevojem Vaganj i presjekao prometnicu Livno – Sinj.²² U međuvremenu, 2. prosinca, 4. crnogorska brigada se iz sela Kijeva preko planine Dinare i sela Uništa, Peulje i Strupnića prebacila u Livanjsko polje da bi 4. prosinca stigla u sela Dragnić i Dolac u Glamočkom polju.²³

Očekujući skori dolazak 4. crnogorske brigade Štab II. proleTERSKE divizije je 3. prosinca izradio zapovijed za napad na Livno. U zapovijedi su dani osnovni podaci o sustavu obrane i jačini posade:

"Obrana grada je organizovana na sistemu spoljne odbrane, a osnovno uporište te odbrane je Bašajkovac i zapadni dio grada. Obrana zapadnog dijela grada pojačana je žicom. Bunker i rovovi još nijesu izrađeni u jedan povezan sistem odbrane. Na istaknutim tačkama neprijatelj ima veće bunkere u kojima je uveo električno osvjetljenje i peći za ogrev, te isti mogu da prime 15-20 vojnika. Neprijateljska artiljerija, prema poslednjim podacima, postavljena je negdje oko stočne stanice. Neprijatelj nema u unutrašnjosti grada organizovanih utvrđenja".²⁴

Posada u gradu procijenjena je na oko 1000 ustaša i 70 domobrana. Držalo se da je naoružana s dva oruđa za potporu za koja se nije znalo jesu li topovi ili haubice, 6-7 lakih i teških minobacača, 10 teških strojnica i 27 puškostrojnika.²⁵ Brojka u zapovijedi za napad za trećinu je manja od one koju je Štab

²⁰ Zbornik, II/7, 11.: Vrhovni komandant NOV i POJ od 2. 12. 1942.

²¹ Lj. ĐURIĆ, *Ratni dnevnik*, 66.-67.

²² *NOB u Dalmaciji*, knjiga 4, 361.-372: Izvod iz operativnog dnevnika II. dalmatinske brigade.

²³ Blažo JANKOVIĆ, *Četvrta proleTERSKA crnogorska brigada*, VIZ, Beograd 1975., 140.-141.

²⁴ Zbornik, IV/35, 371.-376.: Štab II. proleTERSKE divizije od 3. 12. 1942., Zapovijest za napad i likvidaciju neprijateljskog garnizona Livno.

²⁵ *Isto*.

divizije prosljedio Vrhovnom štabu NOV i POJ. Sustav obrane grada prikazan je slabijim od onoga prezentiranog Vrhovnom štabu.²⁶

Grad se planirao napast na dijelu od prometnice Livno – Priluka na zapadu, do prometnice Livno – Guber – Sinj na jugozapadu jer je na tom dijelu zbog konfiguracije zemljišta bilo moguće prilaženje položajima obrane za razliku od dijela grada koji se na jugozapadu spuštao prema polju i zbog brisanog prostora bio iznimno nepovoljan za napad. Za napad su predviđene sve tri brigade.

Dva bataljuna 2. proleterske brigade usmjerena su na uporište u šumi Bašajkovac, a jedan bataljun na uporište u selu Zastinje. Napad na Bašajkovac podržavali su minobacači s vatrenih položaja na uzvisinama Mrđanovac i Deroguz.

S i istoka i jugoistoka od kote 982 i ceste Livno – Šujica i južno od nje zaključno sa selom Brina napadala su tri bataljuna 4. crnogorske brigade. Četvrti bataljun osiguravao je napad na prijevoju Borova Glava i Lupoglav iz smjera Šuice koju je trebao i demonstrativno napasti. Štab divizije je očito držao da brigada ima lakšu zadaću od 2. proleterske jer joj je naredio da ostane u osvojenim kućama pretvarajući ih u utvrde "jer će se napad na Bašajkovac u slučaju neuspjeha obnoviti u tok idućeg dana i noći".

Druga dalmatinska brigada s jednim bataljunom 2. proleterske brigade napadala je grad na dijelu zapadno od sela Brina do ceste Guber – Livno. Brigada je s jednim bataljunom na prijevoju Vaganj zatvarala smjer i cestu Sinj – Livno, a s drugim cestu i smjer Tomislavgrad – Livno na kotama Površje i Rastovača.

Napad su podržavale dvije haubice s paljenih položaja u selima Mali i Veliki Kablići. U prvoj fazi napada trebale su neutralizirati domobransko topništvo, utvrđeni položaj na Bašajkovcu i vatrena uporišta u samom gradu. U drugoj fazi napada potpora se trebala nastaviti s vatrene položaja na istočnim rubovima sela Suhača. Haubice je osiguravala jedna četa iz sastava 2. proleterske brigade. Kirurška ekipa divizije bila je u selu Priluka. Štab divizije bio je u košarama na Krug planini gdje je čekao da se zauzme položaj Bašajkovac kako bi prešao u njega. Početak napada određen je u 24 sata 5. prosinca 1942. godine.²⁷

Dolazak jakih partizanskih snaga u hrvatska sela u zapadnom dijelu Livanjskog polja nije ostao neprimijećen od posade Livna koja je o tome 3. prosinca 1942. izvijestila nadređeno Zapovjedništvo V. ustaškoga stajaćega djelatnoga zdruga u Bugojnu. Iz Bugojna je Stožeru domobranske 6. pješačke divizije u Mostar poslana brzopjavka da se "oko tri tisuće odmetnika iz Vrljike i Grahova prikuplja [...] zapadno od Livna kod sela Čelebići i Ljubunčići u vjerojatnoj namjeri da napadnu Livno".²⁸ Popodne 4. prosinca iz Bugojna je u Livno stigao

²⁶ Usp. J. VUKOTIĆ, *Druga proleterska divizija*, 1972., 37.-38.

²⁷ *Zbornik*, IV/35, 371.-376.: Štab II. proleterske divizije od 3. 12. 1942., Zapovijest za napad i likvidaciju neprijateljskog garnizona Livno.

²⁸ HDA, fond Zapovjedništva 6. pješačke divizije, Op. broj 3863 od 4. 12. 1942., Brzopjavka.

zapovjednik V. ustaškoga stajaćega djelatnoga zdruga bojnik Boban s 1. satnijom I. ustaške bojne jačine 90 ljudi. Boban je u Livnu zatekao "strahovitu paniku. Kotarski predstojnik je pobjegao. Vidio sam okruživanje Livna s jednom jačom snagom neprijatelja".²⁹

Zapovjednik V. stajaćeg zdruga nije želio skrštenih ruku čekati partizanski napad, odlučio se za aktivnu obranu Livna. Ocijenivši da je partizanska skupina u području sela Ljubunčić najopasnija za sigurnost Livna, 5. prosinca s dijelom posade napao je na tom smjeru. Po partizanskim podacima u napadu je sudjelovalo oko 300 ustaša, dva oklopna automobila, jedan gorski top i jedan minobacač. Oko podne na prometnici Bosansko Grahovo – Livno u dubini od oko 14 kilometara između sela Ljubunčića i Žirovića, došlo je do susretne borbe između interventne ustaške skupine iz Livna i 4. bataljuna 2. proleter-ske brigade. S obzirom na to da je partizanski bataljun povukao osiguranje pripremajući se za pješčenje prema polaznim položajima za napad na Livno, ustaška skupina je u potpunosti iskoristila prednost iznenađenja.³⁰ Ustaše su rastrojile partizanski bataljun onemogućivši mu da na brzu ruku pokuša organizirati obranu. Uz prištabne dijelove s bataljunom je bio i Štab brigade koji nije uspio organizirati obranu pa je neorganizirano odstupanje prema Lusniću bio jedini izlaz. Prištabni dijelovi s logističkim dijelom brigade odstupili su čak i dalje od Lusnića do sela Vrbice udaljenog oko 15 kilometara. Od pretrpljenih gubitaka u sukobu, 4 mrtvih i 12 ranjenih partizana, za brigadu je teži bio gubitak ratnog stijega brigade i dijela arhive.³¹ Čini se da je ustaška skupina uspjeh postignula bez gubitaka.³² Poslijeratna interpretacija sukoba kraj Ljubunčića krajnje je nategnuta, čemu ide u prilog i zabilješka u dnevniku zapovjednika 2. proletherske brigade o održanom sastanku sa zapovjednim kadrom 4. bataljuna "zbog slabog obezbeđenja i nevojničkog držanja u borbi sa ustašama 5. o. m. ovde u Ljubunčiću".³³ Iz izvješća zamjenika političkog komesara od 12. prosin-

²⁹ *Zbornik V/10*, 480.-482.: Zapovjednik V. zdruga od 18. 12. 1942.

³⁰ Autor povjesnice II. proletherske divizije opravdao je 2. prolethersku brigadu zbog iznenađenja na sljedeći način: "Pošto su pre toga sva tri bataljona 2. proletherske brigade prošla tim pravcem ka Livnu, Štab brigade i 2. bataljun (riječ je o 4. bataljunu o.a. D.M.) nisu očekivali taj napad, tako da su se, potpuno iznenadno, našli u samom polju ispod s. Ljubunčića, izloženi snažnoj vatri neprijatelja". J. VUKOTIĆ, *Druga proletherska divizija*, 43. Opravdanje je neodrživo. 1. i 3. bataljun brigade otišli su sa zamjenikom zapovjednika brigade 3. prosinca u sela Dragnić i Dolac u Glamočko polje, a 2. bataljun u selo Odžak u zahvat prometnice Livno - Sinj na južnoj strani Livanjskog polja. Usp. Lj. ĐURIĆ, *Ratni dnevnik*, 67. i Miodrag MILOVANOVIĆ-LUNE, *Nedovršeni dnevnik*, VIZ, Beograd 1968., 71.

³¹ Lj. ĐURIĆ, *Ratni dnevnik*, 67.-68.

³² U svojim izvješćima bojnik Boban ne spominje gubitke. Zarobio je nekoliko ranjenih partizana Srbijanaca iz Valjeva. HDA, Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Op. broj 3955 od 8. 12. 1942., Brzjavka; *Zbornik V/10*, 480.-482.: Zapovjednik V. zdruga od 18. 12. 1942.; U povjesnicama partizanskih postrojba navode se gubici od 4 mrtva i preko 10 ranjenih ustaša, što je bila procjena zapovjednika 2. proletherske brigade. Usp. Lj. ĐURIĆ, *Ratni dnevnik*, 69.; J. VUKOTIĆ, *Druga proletherska divizija*, 43.; S. UROŠEVIĆ, *Druga proletherska brigada: ratovanje i ratnici*, 178.

³³ Lj. ĐURIĆ, *Ratni dnevnik*, 70.

ca 1942. može se zaključiti da su partizani bili zadovoljni što su se uspjeli izvući i nema naznaka o jurenju u protuudar.³⁴

Nakon postignutog uspjeha ustaška skupina se neuznemiravano i bez zastavljanja vratila u Livno. Tako je propustila priliku da zaplijeni partizanske haubice u selu Priluci kraj kojeg je prošla pri dolasku i odlasku. Četa 2. proleterske brigade koju je zamjenik zapovjednika brigade poslao s Krug planine da napravi zasjedu na prometnici Priluka – Livno "kad se ustaše budu vraćale. [...] ništa nije učinila i vratila se".³⁵

Gubitak brigadne zastave bio je težak udarac za partijski dio brigade. Saslušavani su logističari brigade i neki pripadnici 4. bataljuna u nadi da će se zastava pronaći.³⁶ U traženju zastave spekuliralo se da je možda završila kod nekog seljaka iz okolnih sela. Dvojica seljaka poslana su i u Livno da pokušaju nešto saznati. Zarobljavanje zastave ustaše u Livnu nisu isticali iako su se s drugim plijenom hvalili.³⁷ O gubitku zastave Štab divizije je obaviješten tek 9. prosinca. Koliko je ovo bio veliki incident vidi se iz poruke političkog komesara divizije Mitra Bakića koji je Štabu brigade prenio riječi iz brzojava Aleksandra Rankovića da zastavu moraju "pronaći i oteti je, jer da je drug Tito rekao: "To nisu krpe, već proleterska zastava"". Zbog Titova prijekora u Štabu brigade su bili spremni i za krajnje nerazborit čin. Štabu divizije predložili su da jedan član Štaba brigade sa skupinom dobrovoljaca iz brigade upadne u Livno i otme zastavu. Predlagana je, ili je to predlagao Štab divizije, smjena Štaba brigade i slanje jednog od članova u bombaše prilikom borbe.³⁸

Uspjeh koji su ustaše napravile napadom na bataljun i prištabne dijelove 2. proleterske brigade kraj Ljubunčića punu vrijednost imao je tijekom noći 5. na 6. prosinca u kojoj je Štab II. proleterske divizije očekivao napad i zauzimanje Livna. Uz čete 2. proleterske brigade ustaški pothvat je omeo haubice u zaposjedanju vatrenog položaja u selu Veliki Kablići. Kada je napokon topništvo dovedeno na paljbeni položaj, otvorilo je vatru s tri sata zakašnjenja u odnosu na predviđeno vrijeme. Izostanak topničke vatre utjecao je na 2. dalmatinsku brigadu i pridodani bataljun 2. proleterske brigade koji su kao jedinstvena borbena skupina trebali napasti grad u zahvatu prometnice Sinj – Livno. S obzirom na to da se topnička priprema nije čula u zakazano vrijeme partizani su nakon ponoći odstupili u selo Drinovu Među iz kojeg se 2. dalmatinska povukla u sela Bila i Gornje Držanlije, a bataljun 2. proleterske u selo Smričane.³⁹ Dva bataljuna 2. proleterske brigade koja su imala zadatak zauzet Bašajkovac, nisu napala jer su navodno zalutali u gustoj magli.⁴⁰

³⁴ *Izvori za istoriju SKJ*, Komunist, Serija A, tom II, knjiga 9, 114.-116.: Zamjenik političkog komesara I. brigade II. proleterske divizije od 12. 12. 1942.

³⁵ M. MILOVANOVIĆ-LUNE, *Nedovršeni dnevnik*, 72.

³⁶ Lj. ĐURIĆ, *Ratni dnevnik*, 68.-69.

³⁷ *Izvori za istoriju SKJ*, II/9, 114.-116.: Zamjenik političkog komesara I. brigade II. proleterske divizije od 12. 12. 1942.

³⁸ Lj. ĐURIĆ, *Ratni dnevnik*, 70.-71.; M. MILOVANOVIĆ-LUNE, *Nedovršeni dnevnik*, 74.

³⁹ *NOB u Dalmaciji*, knjiga 4, 361.-372.: Izvod iz operativnog dnevnika II. dalmatinske brigade.

⁴⁰ M. MILOVANOVIĆ-LUNE, *Nedovršeni dnevnik*, 72.

Samo je 4. crnogorska brigada napala Livno. Brigada je ujutro 5. prosinca iz područja sela Dragnića i Doca popodne prišla Livnu i zaposjela crtu Golubača – Debelo Brdo. Tri bataljuna su određena za napad na grad, a jedan je poslan na crtu Mračaj – Borova Glava da zatvori smjer od Kupresa i Šuice prema Livnu. Brigada je s dva bataljuna zaposjela tvornicu cementa i franjevački samostan Goricu, a bataljun koji je napao Bašajkovac ustaše su odbile. U međuvremenu je ljudstvo brigade shvatilo da samo oni napadaju grad, što je porazno djelovalo na moral i volju za napad. Ni trud partijsko-političkih rukovodilaca nije motivirao ljudstvo da nastavi napad.⁴¹ Ujutro su tri satnije ustaša odbacile brigadu od Bašajkovca prema Bukovičkoj dragi i od tvornice cementa i samostana Gorica prema Podgredi i Crvenicama. Tijekom dana Crnogorska brigada je odbačena iz okolice Livna da bi se predvečer okupila i u noći 6./7. prosinca povukla u Glamočko polje u sela Dragnić, Dolac i Vidimlje. U ovim borbama ustaše su imale jednoga poginulog i četvoricu ranjenih boraca, a Crnogorci pet mrtvih i 12 ranjenih partizana.⁴²

Tako je prvi pokušaj napada na Livno završio s potpunim neuspjehom. Ukupno je divizija u prvom napadu na Livno imala šest mrtvih, 18 ranjenih i 11 nestalih boraca.⁴³ Tijekom napada na Livno poginula su dva civila a snage koje su branile grad nisu imale gubitaka.⁴⁴

Unatoč odbacivanju dijela snaga, Štab II. proleterske divizije nije odustao od napada na Livno. Namjeravao je ponoviti napad u 19 sati istog dana. Nar-edbu za novi napad 2. proleterska brigada dobila je tek u 16.30 i samo je ona odgovorila na nju. Štab brigade je s 4. bataljunom došao do sela Zastinja i u hladnoj i kišnoj noći čekao topničku pripremu haubica koje su iz Priluke premještene u Velike Kablice. Priprema je počela u jedan sat nakon ponoći.⁴⁵ Na Livno je, prema podacima obrane, "izbačeno 46 topovskih i 5 bacačkih granata. Četiri građanina poginula, a 7 ranjenih teško".⁴⁶ Zapovjedniku 2. proleterske brigade bilo je jasno da nitko ne napada grad, pa se i on tako ponašao. Ujutro je povukao bataljun, a isto je učinio i njegov zamjenik s dva bataljuna na Krug planini. Zajedno s haubicama, brigada se prikupila u Priluci gdje je obaviještena da je Štab II. proleterske divizije odgodio nove napade. Brigada se zatim povukla na odmor u sela Žirović i Ljubunčić.⁴⁷

Nakon povlačenja 2. proleterske brigade i odbacivanja 4. crnogorske brigade, bojnik Boban se 7. prosinca odlučio za napad prema Prisoju s ciljem da razbije 2. dalmatinsku brigadu. U napadu su angažirane dvije satnije ustaša s

41 J. VUKOTIĆ, *Druga proleterska divizija*, 46.-47.

42 HDA, Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Op. broj 3955 od 8. 12. 1942., Brzovavka; HDA, Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Op. broj 3935 od 7. 12. 1942., Brzovavka; J. VUKOTIĆ, *Druga proleterska divizija*, 47.; B. JANKOVIĆ, *Četvrta proleterska crnogorska brigada*, 145.-146.

43 J. VUKOTIĆ, *Druga proleterska divizija*, 47.-48.

44 HDA, Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Op. broj 3955 od 8. 12. 1942., Brzovavka.

45 Lj. ĐURIĆ, *Ratni dnevnik*, 69.

46 HDA, Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Op. broj 3935 od 7. 12. 1942., Brzovavka.

47 Lj. ĐURIĆ, *Ratni dnevnik*, 69.; M. MILOVANOVIĆ-LUNE, *Nedovršeni dnevnik*, 72.-73.

dva minobacača i dva oklopna automobila.⁴⁸ Ustaški napad iznenadio je dijelove 2. dalmatinske brigade koji su se uz gubitke od četiri poginula, pet ranjenih i jednoga nestalog partizana povukli prema selima Prolog i Odžak.⁴⁹ Ustaše su u napadu imale dva mrtva i četiri ranjene ustaše, dok su partizanske gubitke procijenili na visokih 30 mrtvih i nepoznat broj ranjenih. Uz dvije strojopuške i pet pušaka, ustaše su zaplijenile i partizansku "zapovied za navalu na Livno koja je trebala uslijediti 5 ov. mjeseca". U brzojavci poslanoj ujutro 8. prosinca u Mostar, bojnik Boban je pun optimizma ustvrdio da su ustaše suzbile partizansku navalu "budući smo inicijativu uzeli u svoje ruke".⁵⁰ Odbacivanje partizana iz bliže okolice Livna ustaše su iskoristile kako bi prebacili 40 teških ranjenika i bolesnika iz grada.⁵¹

Tijekom 8. prosinca ustaše su nastavile pritisak na 2. dalmatinsku brigadu u akciji prema Prologu gdje je ponovno došlo do sukoba s partizanima. Prema tvrdnjama ustaša, Dalmatinska brigada je odbačena, s tim da ustašama nije bio poznat smjer odstupanja partizana: držano je da su se povukli preko prijevoja Vaganj ili u jugozapadni dio Livanjskog polja u sela Ćaić, Odžak, Lištane i Rujane. Ustaški uspjeh, ako je doista bio uspjeh, skupo je plaćen, poginulo im je sedam a ranjeno devet boraca. S druge strane, partizani su imali tri lakše ranjena borca, a zaplijenili su jednu puškostrojnicu i 20-tak pušaka. U odnosu na položaj koji je držala prije napada, Dalmatinska brigada se dijelom zadržala na području Prologa, a dijelom se povukla u područje sela Odžak – Lištani.⁵² U tijeku dana ustaše su napravile spoj s posadom Tomislavgrada, a uz to je iz Bugojna u Livno stigla 2. satnija I. ustaške bojne što je i bilo najvažnije za posadu.⁵³

Iako su za 9. prosinca najavile pothvat prema Glamoču,⁵⁴ ustaše su krenule u napad na smjeru Bila – Čuklić. U kasnijem izvješću bojnik Boban je zapisao da je nakon te akcije imao dojam da je "neprijateljski obruč dosta popustio".⁵⁵ Ovo je vjerojatno zaključio jer tog dana nije bilo borbi s partizanima. Druga proleterska bila je u selima zapadno od Livna, 4. crnogorska je bila u Glamočkom polju, a 2. dalmatinska je tijekom dana također počela prebacivanje u Glamočko polje u selo Vidimlje u kojem se u cjelini prikupila sljedećeg dana.⁵⁶

Prema Glamoču, odnosno Cincar, planini ustaše su krenule 10. prosinca. U ovom napadu ustaše su bez većega partizanskog otpora dospjele do sela Dolac u Glamočkom polju u kojem su prenoćili. Bio je to prvi i jedini put da

⁴⁸ HDA, Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Op. broj 3948 od 8. 12. 1942., Brzojavka.

⁴⁹ *NOB u Dalmaciji*, knjiga 4, 361.-372.: Izvod iz operativnog dnevnika II. dalmatinske brigade.

⁵⁰ HDA, Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Op. broj 3948 od 8. 12. 1942., Brzojavka.

⁵¹ HDA, Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Op. broj 3935 od 7. 12. 1942., Brzojavka.

⁵² HDA, Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Op. broj 3962 od 10. 12. 1942., Brzojavka; *NOB u Dalmaciji*, knjiga 4, 361.-372.: Izvod iz operativnog dnevnika II. dalmatinske brigade.

⁵³ *Zbornik V/10*, 480.-482.: Zapovjednik V. zdruga od 18. 12. 1942.

⁵⁴ HDA, Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Op. broj 3962 od 10. 12. 1942., Brzojavka.

⁵⁵ *Zbornik V/10*, 480.-482.: Zapovjednik V. zdruga od 18. 12. 1942.

⁵⁶ *NOB u Dalmaciji*, knjiga 4, 361.-372.: Izvod iz operativnog dnevnika II. dalmatinske brigade.

su ustaše čekale noć izvan Livna. Štab II. proleterske divizije nastojao je to iskoristiti i 10. prosinca je poslao na Krug planinu dva bataljuna 2. proleterske brigade radi progona ustaša koje su prodrle do Glamočkog polja. Ustaše su u njihovu pokretu vidjele opasnost od odsijecanja pa su krenule natrag u Livno u koji su stigle 11. prosinca nakon borbi s partizanima. Bojnik Boban je vjerojatno tada zrakoplovom otišao u Bugojno po pomoć. Posadi Livna dao je dva dana odmora. Nakon povlačenja ustaša u Livno, bataljuni 2. proleterske brigade povučeni su s Krug planine u Priluku, a u susjedno selo Prisap smjestio se ostatak brigade. Istog dana u sastav brigade vratio se bataljun koji je od 3. prosinca bio u sastavu 2. dalmatinske brigade.⁵⁷

Sljedeća dva dana vladalo je zatišje. Poslijepodne 12. prosinca 1942. u Štabu 2. proleterske divizije napisana je nova zapovijed za napad na Livno. Bilo je riječ o biti ili ne biti, pa je u zapovijedi istaknuto da "Livno strategijski predstavlja vrata prema Dalmaciji i Hercegovini, koje okupator postepeno napušta. Bez zauzeća Livna mi nijesmo u mogućnosti na pravcu koji nam je određen izvoditi jače operacije i prihvatiti narodne mase iz Dalmacije, Hercegovine i Vrbaske doline, niti smo u stanju sadejstvovati sa I i II divizijom naše Narodno oslobodilačke vojske, čija su dejstva i te kako zavisna od dejstva naše Divizije. Livno je postalo vojnička i politička brana prema Dalmaciji i Hercegovini, kao i prema gornjem dijelu Vrbaske doline te je zato njegoa likvidacija danas od vrlo važnog političkog značaja, a da ne govorimo o vojničkoj važnosti zauzimanja i o perspektivama koje će biti otvorene pred nama. Politički značaj zauzeća Livna najbolje ćemo ocijeniti ako podvučemo zapovijest druga Tita koja glasi: "Livno mora pasti!".⁵⁸

U odnosu na prethodnu zapovijed nije određena snaga obrane. Podaci o sustavu obrane donekle su se razlikovali. Prema njima, grad je branjen osloncem na vanjske utvrde opasane jednim redom bodljikave žice u visini oko dva metra. Težište obrane bilo je na fortifikacijama sa zapadne i istočne strane grada. Slaba strana bunkera bila je međusobna udaljenost (110-200 metara) i slabija kvaliteta izrade koja nije mogla odoljeti vatri protuoklopnih topova 37 mm.⁵⁹

Snage za napad grupirane su na dva smjera. Na istočni dio grada na općem smjeru selo Podgreda – Kremenjače – katolička crkva u Livnu, napadala je 4. crnogorska brigada ojačana jednim bataljunom 2. dalmatinske brigade uz potporu triju minobacača i jednoga protuoklopnog topa 37 mm.

Sa sjeverozapada, na smjeru: kota 1047 – Bikića draga – Logor – selo Zastinje – pravoslavna crkva, napadala je 2. proleterska brigada uz potporu triju minobacača i jednoga protuoklopnog topa od 37 mm.

Druga dalmatinska brigada bez jednog bataljuna bila je u pričuvi u području Deroguz – Mrđanovac – Košare na Krug planini. Imala je zadatak da

⁵⁷ HDA, Zapovjedništvo 6. pješake divizije, Op. broj 3992 od 11. 12. 1942, Brzjavka; *Zbornik V/10*, 480.-482.: Zapovjednik V. zdruga od 18. 12. 1942.; Lj. ĐURIĆ, *Ratni dnevnik*, 71.

⁵⁸ *Zbornik*, IV/35, 414.-420.: Štab II. proleterske udarne divizije NOVJ od 12. 12. 1942., Zapovijest za napad i likvidaciju ustaškog garnizona Livno.

⁵⁹ *Isto*.

intervenira na protunapad ustaša iz grada prema ostalim snagama u napadu. S jednim bataljunom na položaju Borova Glava – Mračaj – Stipićeve košara – Greda – Suhovrh brigada je osiguravala napad iz smjera Šuice. Uz to je s jednom četom uz sukladno djelovanje Kupreškoga partizanskog bataljuna trebala napasti Šuicu, sve u cilju odvratanja pažnje od glavnog napada.

Napad su podržavale dvije haubice 100 mm s paljbenog položaja u Velikim Kabličima djelujući po utvrđenim dijelovima obrane i sprječavanju ustaških protunapada. Topnička priprema je trebala početi u 16 sati i trajati do prodora partizana u grad. Tri ispaljene rakete u smjeru Livanjskog polja trebale su označiti da su partizani prodrli u grad i da treba prekinuti s potporom. Prodor u grad obilježavao se "paljenjem bunkera i pojedinih manjih objekata u gradu. [...] U napadu prema neprijatelju biti nemilosrdan, a svaki njegov ispad, ma u kom pravcu bi se pojavio, energično suzbiti i pristupiti izvršenju osnovne zapovijesti". Napad je zakazan za 17 sati 14. prosinca, s tim da ljudstvo brigada bude na polaznim položajima do 16 sati, tj. do početka topničke pripreme. "Njihova kretanja od polaznog položaja do ivice grada biće pod zaštitom artiljerijske vatre". Štab divizije želio je izbjeći probleme s vezom pa je naredio da se žičana veza postavi "po cijenu najvećih žrtava" tijekom 13. i 14. prosinca. Telefonska centrala je trebala biti na koti 1035 Šušnjevača gdje je bila i divizijska promatračnica. Kirurška ekipa IV. zone čekala je u Glamoču za ranjenike 2. proleterske brigade, a baza za 4. crnogorsku i 2. dalmatinsku brigadu bila je na smjeru Livno – Podstrmica. Po zauzimanju Livna 2. proleterska brigada je zadužena za osiguranje grada i izvlačenje plijena u pravcu Glamoča. Četvrta crnogorska je gonila protivnika smjerom Livno – Smričani i dalje prema Tomislavgradu koji je uskoro trebala zauzeti. Druga dalmatinska brigada orijentirana je prema Šuici i njezinu osvajanju i istovremenom zatvaranju smjerom od Kupresa prema Šuici.⁶⁰

U prikupljanju snaga i priprema za napad protekao je 13. prosinac. Štab divizije je stigao u Priluku kraj 2. proleterske brigade.⁶¹ Druge dvije brigade bile su u selima u Glamočkom polju.⁶²

Na dan napada, 14. prosinca tri satnije ustaše su izvele protunapad prema Šeremetovim košarama iznad sela Kabličići u koje je tog jutra stigao jedan bataljun 2. proleterske brigade. Bataljun je napadnut i odbačen prema Glamoču. Uz pomoć dvaju bataljuna matične brigade, kao i jednog bataljuna 2. dalmatinske brigade koji je bio kraj Debelog brda, ustaše su u protunapadu odbačene natrag u Livno. Partizani su imali 10 ranjenih boraca, što ih nije omelo da nastave pripreme za napad na Livno.⁶³

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Lj. ĐURIĆ, *Ratni dnevnik*, 71.

⁶² *NOB u Dalmaciji*, knjiga 4, 361.-372.: Izvod iz operativnog dnevnika II. dalmatinske brigade; B. JANKOVIĆ, *Četvrta proleterska crnogorska brigada*, 146.-147.

⁶³ *Zbornik*, V/10, 478.-480.: Zapovjedništvo 5. oružničke pukovnije, Taj. J.S. br. 2321 od 21. 12. 1942., Pad Livna; *NOB u Dalmaciji*, knjiga 4, 361.-372.: Izvod iz operativnog dnevnika II. dalmatinske brigade; Lj. ĐURIĆ, *Ratni dnevnik*, 72.

Prema podacima logističara VII. ustaške bojne koji se mogu držati točnim, grad je branila miješana skupina ustaša, domobrana i milicionara, ukupno 1185 ljudi, bez domobrana topnika: 650 ustaša iz sastava VII. bojne; 170 ustaša iz 1. i 2. satnije I. ustaške bojne, 130 ustaša 3. satnije XX. ustaške bojne, 80 ustaša Obrambenog zdruga, 75 milicionara iz Glamoča, 15 milicionara iz Livna, 70 ljudi poručnika Salkaja i vod domobrana gorskih topnika. Od težeg oružja obrana je imala: dva gorska topa 75 mm, četiri minobacača 81 mm i četiri teške strojnice.⁶⁴ Prema podacima oružništva Livno je branilo 1400 ustaša i 70 domobrana. U gradu je bio vod oružništva, no nije jasno je li uračunan u broj posade.⁶⁵

Nakon što je pao mrak u 17.30, 14. prosinca počela je topnička priprema napada. Priprema je trajala tri sata, tijekom kojih je oružništvo izbrojilo ispaljenih 187 haubičkih granata i nekoliko stotina mina po bunkerima. Dva bataljuna 2. proleterske brigade bombaškim napadima i uz pomoć protuoklopnog topa uspjeli su iz smjera Zastinja prodrijeti u grad i doći do riječice Bistrice na čijoj su istočnoj strani ustaše uspjele organizirati obranu. Očekivani upad 4. crnogorske s istoka je izostao pa je sva silina ustaških protuudara bila na dva bataljuna 2. proleterske. Ujutro 15. prosinca u brigadi je zaključeno da su samo oni ušli u grad nakon čega je odlučeno da se povuku prema Zastinju. Naredbu o povlačenju izdao je i Štab II. proleterske divizije. Tijekom povlačenja dobili su obavijest da se jedan bataljun 4. crnogorske brigade nalazi u gradu.⁶⁶

Napad 4. crnogorske brigade, osim 2. bataljuna na istočni dio grada nije donio uspjeh. Glavnina brigade je odbijena, a 2. bataljun je nakon osvajanja samostana Gorice i prolaska kroz selo Brinu uspio ući u grad i utvrditi se u tri čvrsto zidane kuće na glavnome gradskom križanju u blizini župne crkve. Prema podacima oružništva bilo je riječ o 20 partizana koji su se utvrdili u kući trgovca Stipe Kajića. Po kasnijim podacima bojnika Bobana bilo je tu 70 partizana. Međutim, zapravo je bilo 180 partizana. Dok su trajale borbe na prilazima Livna, ustaše nisu poduzimale veće akcije prema utvrđenim partizanima.⁶⁷ Ujutro 15. prosinca zapovjednik VII. ustaške bojne poslao je dramatičnu brzojavku u Mostar u kojoj je izvijestio Zapovjedništvo 6. pješačke divizije da su u noći imali tešku navalu na Livno tijekom koje je ispaljeno oko 200 granata. "Uspieli smo ih odbiti. Upali su nam u grad ali im mi sada nedamo vani. Nemamo streljiva ako nam se ne pošalje danas morat ćemo napustiti Livno".⁶⁸ Traženo streljivo poslano je iz Sarajeva zrakoplovom koji se nije mogao spustiti zbog guste magle.⁶⁹

⁶⁴ *Zbornik*, V/10, 475.-476.: Prilog uz dnevno izvješće III. domobranskog zbora op. br. 5608/tajno.

⁶⁵ *Zbornik*, V/10, 478.-480.: Zapovjedništvo 5. oružničke pukovnije, Taj. J.S. br. 2321 od 21. 12. 1942., Pad Livna.

⁶⁶ *Isto*; Lj. ĐURIĆ, *Ratni dnevnik*, 72.-74.

⁶⁷ *Zbornik* V/10, 480.-482.: Zapovjednik V. zdruga od 18. 12. 1942.; *Zbornik*, V/10, 478.-480.: Zapovjedništvo 5. oružničke pukovnije, Taj. J.S. br. 2321 od 21. 12. 1942., Pad Livna; B. JANKOVIĆ, *Četvrta proleterska crnogorska brigada*, 149.-152.

⁶⁸ HDA, Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Op. broj 4031 od 15. 12. 1942., Brzojavka.

⁶⁹ *Zbornik*, V/10, 421.: Brzojavka 6. divizije, Op. br. 4031 od 15. 12. 1942.

U vrijeme slanja brzojavke u središtu Livna vođene su teške borbe. Počele su oko 6 sati nakon što su prestale borbe na prilazima Livnu, a u gradu su počele između ustaša "sa mještanima i ubačenim partizanima potpomognutim sa topovskom vatrom. Te borbe trajale su do 15. 12. 1942. [u] 13 sati. Cilj naših", zabilježeno je u oružničkom izvješću, "bio je uništenje partizana u samom mjestu u čemu nismo uspjeli i pored toga što smo jednim brdskim topom, kojeg smo imali na raspoloženju, rušili kuće. Partizani i mještani iz kuća davali su žestok otpor u čemu su postigli veoma dobar uspjeh gađajući naše jedinice sa prozora i krovova kuća iz strojnica lakih i teških. Tom prilikom ranjeno je oko 20 do 30 ustaša i izgubili smo jedna oklopljena kola koja su partizani zapalili".⁷⁰ Ponovni juriš na grad izvana okruženi partizani su iskoristili da napadnu i zaplijene gorske topove i zapale jedno oklopno vozilo. U međuvremenu je posada ostala bez streljiva i u 13.30 je počelo povlačenje vojske prema jugu zajedno s mještanima. U 13.53 iz Livna je u Mostar javljeno da se zrakoplov sa streljivom nije mogao spustiti jer je uzletišta ugroženo i da se posada povlači prema Borovoj Glavi. Nakon toga veza je prekinuta.⁷¹ Par minuta kasnije 15. prosinca "u 16 sati [...] nakon 36 sati uporne borbe" 2. proleterska divizija je zauzela Livno, pisalo je u izvješću Štaba divizije upućenog istog dana Vrhovnom štabu NOV i POJ.⁷² Kako su partizani u međuvremenu zaposjeli vanjsku obrambenu crtu i sve izlaze iz grada "postavivši strojnice sa lijevog boka u daljini od nekoliko kilometara od samog grada, i stavili pod strojničku, bacačku i topovsku vatru sve koji su napuštali Livno".⁷³ Ustaše i civili upravo su tada pretrpjeli najveće gubitke.⁷⁴

Osim neuspjelog slanja streljiva Livnu se pokušalo pomoći slanjem pojačanja iz Imotskog i Bugojna. Iz Imotskog su preko Tomislavgrada prema Livnu poslani tri satnije domobrana, a planirano je i slanje jedne bojne 1. domobranske dobrovoljačke pukovnije preko Vagnja u Sinj. Žurna pomoć tražena je i od Talijana. S jednom bojnom ustaša iz Bugojna u smjeru Livna krenuo je vojnik Boban. U Bugojnu je ostalo pola satnije pa je i ono bilo ugroženo, posebice zbog većih količina hrane i streljiva u gradu.⁷⁵ Pomoć koju je vodio vojnik Boban s tri satnije ljudstva (ukupno 310 ljudi) koje su pokupljene iz Gornjeg Vakufa, Kupresa i Šuice sukobila se s jednim bataljunom 2. dalmatinske brigade na položajima Borova Glava, Mračaj – Stipićeve Košare – Suhovrh. Ustaše su odbacile partizane i preko Borove Glave stigli na prilaze Livnu do Fratarskog

⁷⁰ Zbornik, V/10, 478.-480.: Zapovjedništvo 5. oružničke pukovnije, Taj. J.S. br. 2321 od 21. 12. 1942., Pad Livna.

⁷¹ Isto; HDA, Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Op. broj 4035 od 15. 12. 1942., Brzojavka; Lj. ĐURIĆ, *Ratni dnevnik*, 72.-74.; B. JANKOVIĆ, *Četvrta proleterska crnogorska brigada*, 153.-154.

⁷² Zbornik, IV/35, 420.-422.: Štab II. proleterske udarne divizije NOVJ od 15. 12. 1942.

⁷³ Zbornik, V/10, 478.-480.: Zapovjedništvo 5. oružničke pukovnije, Taj. J.S. br. 2321 od 21. 12. 1942., Pad Livna.

⁷⁴ *NOB u Dalmaciji*, knjiga 4, 361.-372.: Izvod iz operativnog dnevnika II. dalmatinske brigade; S. UROŠEVIĆ, *Druga proleterska brigada: ratovanje i ratnici*, 185.

⁷⁵ HDA, Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Op. broj 4031 od 15. 12. 1942., Brzojavka; HDA, Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Op. broj 4035 od 15. 12. 1942., Brzojavka.

gaja gdje su stizanjem još jednog bataljuna 2. dalmatinske brigade zaustavljeni. Zbog nastojanja partizana da ih okruže ustaše su se povukle na Kruško polje gdje su dočekali noć. Pred ponoć su saznali da su partizani zauzeli Livno, zbog čega su se povukli u Šuicu.⁷⁶ U pobjedničkom naletu II. proleterska divizija je nekoliko dana kasnije zauzela Šuicu i Tomislavgrad.⁷⁷ Istočne granice Titove države iznimno su narasle.

Cijena koju je za osvajanje Livna platila II. proleterska divizija bila je vrlo velika. U prvom izvješću koje je 15. prosinca 1942. Štab divizije poslao Vrhovnom štabu NOV i POJ govorilo se o 150 boraca izbačenih iz stroja, od kojih je bilo 27 mrtvih. Po tom izvješću 2. proleterska i 4. crnogorska brigada imale su po 12 mrtvih, a 2. dalmatinska tri mrtva.⁷⁸ No gubici su bili puno veći jer je 2. dalmatinska imala 14 mrtvih i 33 ranjena partizana od kojih je 12 poginulo u borbama s ustašama između Šuice i Livna.⁷⁹ Ukupno je u borbama za Livno II. proleterska divizija imala: 74 poginula i 210 ranjenih partizana. Najveće gubitke imala je 4. crnogorska brigada, 40 mrtvih i 70 ranjenih boraca. Gubici 2. dalmatinske brigade bili su 18 poginulih i 41 ranjeni partizan. Iz 2. proleterske brigade poginulo je 16, a ranjeno 99 boraca.⁸⁰

Točni gubici V. ustaškog zdruga u borbama za Livno nisu poznati. Prve dojave govorile su o iznimno velikom broju poginulih. Šesta pješачka divizija izvjestila je na večer 16. prosinca 1942. Operativni odjel Glavnog stožera Domobranstva da se računa "sa oko sto poginulih, a za sudbinu 200 ljudi se ne zna", kao i da je u Tomislavgrad do tada stiglo oko 60 ranjenika.⁸¹ Par dana kasnije III. domobranski zbor u Sarajevu raspolagao je podacima da je poginulo "oko 50-100 domobrana i ustaša, a ranjeno 160 domobrana i ustaša, te oko 200 nestalih".⁸² Prema izvješću zapovjednika V. ustaškog zdruga od 18. prosinca 1942. posada Livna je imala oko 50 mrtvih i veći broj ranjenih.⁸³ Prema partizanskim podacima, u kojima nije navedena razlika između civila i vojske, gubici ustaša procijenjeni su u rasponu od oko 200 do 400 mrtvih, 120 do 210 ranjenih i 12 zarobljenih.⁸⁴

U objavljenim i dostupnim izvorima kao i povjesnicama partizanskih postrojbi, stanovništvo, odnosno civili Livna gotovo se i ne spominju. Tek poneki

⁷⁶ Zbornik V/10, 480.-482.: Zapovjednik V. zdruga od 18. 12. 1942.; *NOB u Dalmaciji*, knjiga 4, 289.-290.: Štab III. brigade II. proleterske divizije od 16. 12. 1942., Izvještaj.

⁷⁷ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941 - 1945*, 349.

⁷⁸ Zbornik, IV/35, 420.-422.: Štab II. proleterske udarne divizije NOVJ od 15. 12. 1942.

⁷⁹ *NOB u Dalmaciji*, knjiga 4, 289.-290.: Štab III. brigade II. proleterske divizije od 16. 12. 1942., Izvještaj.

⁸⁰ *Isto*; *NOB u Dalmaciji*, knjiga 4, 361.-372.: Izvod iz operativnog dnevnika II. dalmatinske brigade; S. UROŠEVIĆ, *Druga proleterska brigada: ratovanje i ratnici*, 178.-182., 185.; B. JAN-KOVIĆ, *Četvrta proleterska crnogorska brigada*, 155.

⁸¹ Zbornik, V/10, 448.-449.: Brzozavka 6. divizije, Op. br. 4056 od 16. 12. 1942.

⁸² Zbornik, V/10, 475.-476.: Prilog uz dnevno izvješće III. domobranskog zbora Op. br. 5608/tajno.

⁸³ Zbornik V/10, 480.-482.: Zapovjednik V. zdruga od 18. 12. 1942.

⁸⁴ Zbornik, IV/35, 420.-422.: Štab II. proleterske udarne divizije NOVJ od 15. 12. 1942.; Zbornik, IV/35, 420.-422., napomene 4 i 6 na stranici 421.; *Izvori za istoriju SKJ*, II/9, 459.: Valter od 24. 12. 1942.

fragment iz kojeg se može zaključiti da je seosko stanovništvo napustilo sva sela od Priluke do Livna i sklonilo se u grad. Inače ne bi partizani mobilizirali stanovništvo udaljenih sela Prisap, Žirović i Ljubunčić da u noći 14. prosinca 1942. u selu Suhača prekapaju cestu Priluka – Livno.⁸⁵ Isti je slučaj s njihovim gubicima. Dio civila poginuo je u granatiranju i tijekom borbi u gradu, a dio je strijeljan poslije prestanka borbi. Samo u noći 6./7. prosinca poginula su četiri civila a pet ih je bilo teško ranjeno.⁸⁶ Ranjenici su podlegli ranama što se vidi iz nedavnih istraživanja po kojem je te noći poginulo devet civila iz sela Priluka. Nakon zauzimanja Livna partizani su strijeljali najmanje 28 osoba iz Priluke i 14 iz sela Kablići, s tim da istraživač smatra "koliko ih je ukupno poginulo odnosno strijeljano, nikada se vjerojatno neće doznati".⁸⁷ U cjelini civili su mnogo gore prošli u drugom nego prvom partizanskom osvajanju Livna. U kolovozu 1942. strijeljane su zarobljene ustaše i državni činovnici. U prosincu 1942. novost je bila masovno smaknuće civila.⁸⁸ Razlozi strijeljanja nenaoružanih i nedužnih civila za sada su nepoznanica. Zločin je godinama prešućivan da bi tek 1989. bio objavljen dokument 4. crnogorske brigade u kojem je Politički odjel brigade u izvješću CK KPJ priznao kao pogrešku "slučaj strijeljanja jedne veće grupe seljaka koje je izvršeno u Livnu poslije njegovog zauzeća".⁸⁹ Izvješće je publicirano 1989., a priređivač, Jovan Vujošević stavio je na navedenu rečenicu napomenu da je bilo riječ "o dvadesetak milicionera, a ne seljaka; strijeljani su poslije oslobođenja Livna sredinom decembra 1942. godine, jer su se oni žestoko borili protiv jedinica NOVJ koje su napadale Livno". Za tvrdnju je ponudio samo svoju riječ.⁹⁰ Iako nije priznao zločin, autor povjesnice 4. crnogorske brigade (jedan od njezinih ratnih zapovjednika) ustvrdio je da je u okolici Livna bila milicija – oko 800 ljudi, za što se pozvao na dokument pod rednim brojem 203 u knjizi 10 toma V *Zbornika dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda* kojeg nema. U navedenoj publikaciji objavljeno je ukupno 166 dokumenata. Isto tako tu je i tvrdnja o 500 zarobljenih milicionara, što ni jedna povjesnica ni dokument ne spominje.⁹¹ Dovoljno je pogledati ratni dnevnik 2. dalmatinske brigade i dnevnike zapovjednika i zamjenika zapovjednika 2. proleterske brigade pa da se zaključi da partizani nisu imali nikakvog kontakta sa seoskim milicijama, štoviše, uopće ih nije bilo izvan Livna. O strijeljanju civila, koja su preživjela dva muškarača, u Livnu se do 1990. nije javno govorilo.⁹²

Ratni plijen partizana u Livnu bio je vrlo velik. "Ovde u Livnu smo se dobro nahranili a donekle obuli i obukli", pohvalio se 22. prosinca 1942. zamje-

⁸⁵ S. UROŠEVIĆ, *Druga proleterska brigada: ratovanje i ratnici*, 181.

⁸⁶ HDA, Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Op. broj 3935 od 7. 12. 1942., Brzojavka.

⁸⁷ Marijan KARAULA, *Knjiga bola: Stradanje Hrvata livanjskog kraja u dva posljednja rata*, Svjetlo riječi, Sarajevo - Zagreb 2005., 95.-96.

⁸⁸ ISTI, 31.-36.

⁸⁹ *Izvori za istoriju SKJ*, II/10, 64.: Politodjel Štaba IV. crnogorske proleterske NOU brigade od 16. 1. 1943.

⁹⁰ *Izvori za istoriju SKJ*, II/10, napomena 364 na str. 632.

⁹¹ B. JANKOVIĆ, *Četvrta proleterska crnogorska brigada*, 141., 155.

⁹² M. KARAULA, *Knjiga bola: Stradanje Hrvata livanjskog kraja u dva posljednja rata*, 96.-97.

nik političkog komesara 2. proleterske brigade.⁹³ Zaplijenili su sve teško oružje livanjske posade i veću količinu streljiva i drugoga ratnog materijala.⁹⁴ Kao i u kolovozu 1942. Livno i okolica su temeljito opljačkani, no taj aspekt partizanskog rata – način opskrbe bio je desetljećima, a i danas je potpuno ignoriran.⁹⁵ "Prilikom ulaska naše divizije u Livno vladao je savršeni red i disciplina. Svega dva slučaja bila su da su partizani ušli samovoljno u tuđe stanove i odnijeli neke stvari. Oni to pravdaju [time] da su mislili da su to ustaški stanovi. Ne mislimo poduzimati neke teže represivne mjere. Ja mislim da je to beznačajnost kada se uzme da je za taj grad bila bitka 36 sati, da smo imali dosta gubitaka, a uz to je u grad ušlo 2.500 boraca", napisano je 24. prosinca 1942. u izvješću Štaba II. proleterske divizije koje je poslano Aleksandru Rankoviću, organizacijskom sekretaru Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije.⁹⁶ Da ulazak partizana u Livno nije protekao u miru i redu vidi se iz izvješća Političkog odjela 4. crnogorske brigade gdje se zamjera na pljački privatne imovine.⁹⁷ No, u oba slučaja treba imati na umu da se pod pljačkom drži samovolja pojedinaca, a ne pljačka u organizaciji partizanskih tijela vlasti ili postrojba.

Za razliku od prvog, drugo partizansko zauzimanje Livna rijetko se spominjalo u poslijeratnim taktičkim raščlambama. Koliko je prvo zauzimanje bilo brzo i uvjerljivo, toliko je drugo bilo sporo i neuvjerljivo. Partizani su napali po provjerenom obrascu, bili su bojno iskusniji, brojniji i bolje naoružani. Sastavni dio napada bilo je odvajanje dijela snaga za blokadu prometnica prema garnizonima iz kojih je mogla doći pomoć. Prvi napad pretrpio je neuspjeh, između ostalog, i zbog "slabe pripreme i organizacije samog napada".⁹⁸ Rješenje u napadu u oba slučaja je traženo u noćnim napadima. Noćni napadi se inače izbjegavaju, no na taj način su partizani koristili brojčanu nadmoć i smanjivali učinak vatre protivnikova teškog oruđa. No, noćni napad nosi ipak niz problema za napadača, kao i za branitelja. Prvo je ograničena vidljivost i pitanje sukladnog djelovanja. Partizani su bolje iskoristili topništvo, kako haubice, tako i protuoklopne topove 37 mm, posebice za izravno uništavanje bunkera i utvrđene crte.⁹⁹ Uz to su istovremeno i na drugim dijelovima NDH partizani napadali pa je i to olakšalo napad II. proleterske divizije na Livno.¹⁰⁰ Prema nekim neobrazloženim tvrdnjama, padu Livna je "doprinjelo izdajstvo muslimana".¹⁰¹

⁹³ *Izvori za istoriju SKJ*, II/9, 445.: [Zamjenik političkog komesara 2. proleterske brigade] Kracun od 22. 12. 1942.

⁹⁴ *Zbornik*, IV/35, 420.-422.: Štab II. proleterske udarne divizije NOVJ od 15. 12. 1942.

⁹⁵ M. KARAUŁA, *Knjiga bola: Stradanje Hrvata livanjskog kraja u dva posljednja rata*, 32.-33., 37.

⁹⁶ *Izvori za istoriju SKJ*, II/9, 460.-463.: Štab 2. proleterske udarne divizije od 24. 12. 1942.

⁹⁷ *Izvori za istoriju SKJ*, II/10, 64.: Politodjel Štaba IV. crnogorske proleterske NOU brigade od 16. 1. 1943.

⁹⁸ *Zbornik* II/7, 33.-39.: Vrhovni Štab NOV i POJ od 11. 12. 1942.

⁹⁹ Miloš PAJEVIĆ, *Artiljerija u NOR, VIZ*, Beograd, 1970., 64.-67.

¹⁰⁰ Prva proleterska divizija djelovala je u širem području Kotor-Varoši, III. udarna divizija djelovala je u dolini Vrbasa a Prvi bosanski NO korpus napadao je Sanski Most. *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941 - 1945*, 350.-351.

¹⁰¹ *Zbornik*, V/10, 448.-449.: Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Op. br. 4056 od 16. 12. 1942., Brzobjavka.

Livanjska posada je uglavnom djelovala danju. Brojno je bila inferiorna, no dio (posebice dvije satnije I. ustaške bojne) bile su veće bojne vrijednosti nego partizani, što se vidi iz činjenice da su u protunapadima u okolici Livna od 5. do 14. prosinca ustaše uglavnom uspijevale odbaciti partizane. No ta taktika pojedinačnih odbacivanja nije donijela uspjeh. Razvidno je da ustaše nisu pokušavali stvoriti uporište izvan grada, očito držeći da se ne bi održalo u noćnom partizanskom napadu. U kontekstu taktike dnevnih protunapada postavlja se pitanje bi li veći uspjeh bio postignut da su takvi protunapadi izvođeni oko podne ili rano poslijepodne kako bi se usporio prilaz i operativni razvoj partizana, odnosno smanjila duljina noći koja je bila najveći partizanski saveznik.

U Sarajevu u Stožeru III. domobranskog zbora bili su dosta kritični prema zapovijedanju livanjskom posadom držeći da je na vidjelo izbila stručna nesposobnost u zapovijedanju podređenim postrojbama.¹⁰² Na kraju se može reći da je jedan taktički postupak jednako karakterizirao partizane kao i ustaše. I jedni i drugi su se neorganizirano povlačili, odnosno, nisu bili sposobni za odstupanje pod borbom. To je posebice koštalo ustaše pri napuštanju Livna.

SUMMARY

“LIVNO MUST FALL”: THE BATTLE BETWEEN THE ELEMENTS OF THE Vth USTAŠA ACTIVE SERVICE BRIGADE AND THE IInd PROLETARIAN DIVISION FOR LIVNO IN DECEMBER 1942

On the basis of published and unpublished documents and scholarly literature the author reviews the battle for Livno in December 1942. An attack was carried out according to the orders of the Partisan High Command on 25 November 1942, but it took the Partisan II Proletarian Division twenty days to complete the task. Livno was defended by a force which during the battle rose to no more than 1200 in strength. The attacker was at least three times greater in number and possessed better weaponry. The defenders' only advantage was that they were fighting in a relatively well-fortified settlement. The battle showed that the Partisans were better organized and more willing to accept casualties than the defending Ustaša. Both sides suffered heavy losses, but the brunt of Ustaša casualties occurred during a disorganized retreat. An unknown number of civilians died during the battle, and after taking the town the Partisans unjustifiably shot a number of civilians from Croat villages who had fled to the town ahead of the Partisans. This was a war crime that went unacknowledged for over fifty years until in 1989 a document was issued in which the crime was admitted and presented as a “great error”.

Key words: Second World War, Livno, Partisans, Ustaša, war crime

¹⁰² AH, ZUD: Obća bojna relacija o poduhvatima četa na području III. domobranskog zbora u mjesecu prosincu 1942. godine.